

Dorota Grabowska-Pieńkosz
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

POLITYKA TRZECIEJ RZESZY WOBEĆ POLSKIEJ INTELIGENCJI Z UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Abstract

THE POLICY OF THE THIRD REICH TOWARDS POLISH INTELLECTUALS OF JAGIELLONIAN UNIVERSITY

The aim of the article is to present the policies of the Third Reich towards the Polish intellectuals of Jagiellonian University. First, the general Nazi policy towards Poles and their leaders (particularly teachers) is discussed, followed by an account of the actions undertaken by the German state to exterminate the Polish intelligentsia. Special attention is devoted to the so-called “Sonderaktion Krakau” directed against the professors of Jagiellonian University. The conclusion of the article presents the process of destruction of the property of Jagiellonian University.

Key words: living space, Sonderaktion Krakau, intellectuals, extermination, Third Reich, professors, Jagiellonian University.

Słowa kluczowe: przestrzeń życiowa, Sonderaktion Krakau, inteligencja, eksterminacja, Trzecia Rzesza, nauczyciele akademicy, Uniwersytet Jagielloński.

Uwagi wstępne

Polityka Trzeciej Rzeszy oparta była na założeniach ideologii narodowego socjalizmu. Główne zadanie polegało na zdobyciu „przestrzeni życiowej” (Lebensraum) dla narodu niemieckiego. Dlatego władze nazistowskie rozpoczęły potajemne prace związane z przygotowaniem planów agresji na państwa europejskie i ich podboju, ponieważ zamierzały utworzyć „Wielką Tysiącletnią Rzeszę Niemiecką”. Adolf Hitler w poszukiwaniu „przestrzeni życiowej” uwagę skierował na państwa bezpośrednio graniczące z Trzecią Rzeszą. Uważał, że Niemcy „mają moralne prawo, wynikające z przynależności do rasy panów, rasy wyższej, do uzyskania nowych terytoriów i roli, a tym samym uzależniania

od siebie rasy niższej¹. Wobec ustępstw ze strony państw Europy Zachodniej, przede wszystkim Francji i Wielkiej Brytanii, do Trzeciej Rzeszy pokojowo włączone zostały kolejno Austria, Czechosłowacja oraz okręg Kłajpedy. Kolejnym etapem agresji i krokiem w realizacji propagandowego hasła nazistowskiego – zdobycia „przestrzeni życiowej” na Wschodzie była Polska. Jeszcze przed rozpoczęciem działań zbrojnych – 22 sierpnia 1939 r. – Adolf Hitler powiedział m.in.: „Zniszczenie Polski jest naszym pierwszym zadaniem. Celem musi być nie dotarcie do jakiejś oznaczonej linii, lecz zniszczenie żywej siły². W założeniach polityki Trzeciej Rzeszy Polacy mieli zostać wyćpieni lub zamienieni w niewolników. Osoby wykształcone, zwłaszcza nauczyciele, byli nie tylko niepotrzebni, lecz niebezpieczni ze względu na świadomość odrębności narodowej, dlatego w szczególności przeciwko nim skierowano terror niemiecki.

Podejmowane w artykule rozważania dotyczą zasadniczego zagadnienia: Jak przebiegała polityka Trzeciej Rzeczy wobec polskiej inteligencji z Uniwersytetu Jagiellońskiego? W celu zobrazowania tej problematyki początkowo skoncentrowano się na przedstawieniu ogólnych założeń polityki narodowościowej wobec polskiej inteligencji. Następnie ukazano działania podejmowane przez Niemcy w zakresie eksterminacji polskiej inteligencji z UJ. Wiele miejsca poświęcono akcji tzw. „Sonderaktion Krakau”. Zaprezentowano także reakcję państw europejskich na aresztowanie polskich uczonych. W końcowej części artykułu przedstawiono proces niszczenia mienia Uniwersytetu Jagiellońskiego i zakładania germańskich ośrodków naukowych, tak by uniemożliwić polskim naukowcom prowadzenie działalności dydaktyczno-badawczej.

Przygotowania Trzeciej Rzeszy do walki z polską inteligencją

Pierwsze wzmianki dotyczące przygotowywania się Trzeciej Rzeszy do wojny z Polską pojawiły się już w latach 30. XX wieku. Od 1934 r. niemiecki wywiad wojskowy (Abwehra) i kontrwywiad policyjny (Abwehrpolizei) prowadziły działania polegające na zbieraniu informacji na temat planowanej wojny przeciwko Polsce³. Szef kontrwywiadu policyjnego Werner Best, w porozumieniu z zarządem Abwehry, przystąpił do rozbudowy tzw. policji granicznej (Grenzpolizei). Latem 1936 r. wydał on zarządzenie dotyczące rozpoczęcia akcji polegającej na gromadzeniu danych w „niemiecko-polskiej walce naro-

¹ A. Hitler, *Moja walka (Mein Kampf)*, Kraków 1992, s. 16.

² M. Eckert, *Historia polityczna Polski lat 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 175.

³ H. Pierzchała, *Mechanizmy eksterminacji krakowskich uczonych w „Akcji Specjalnej Kraków” – „Sonderaktion Krakau” 1939–1945*, Kraków 2009, s. 191; Por. J. Böhler, *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce*, Kraków 2009.

dowościowej”⁴. W efekcie przykładowo dr Wilhelm Spengler w Urzędzie I w Wydziale I/3 (Prasa i Biblioteka) gromadził książki z zakresu historii Polski, geografii gospodarczej, struktury ludności, a także ugrupowań politycznych. Z kolei w Urzędzie III (Wywiad) w Wydziale III/1 (Dziedzina życia innych krajów) na bieżąco czytano, sprawdzano i oceniano informacje zawarte w gazetach na temat aktualnej sytuacji społecznej, politycznej, gospodarczej państwa polskiego⁵.

Na podstawie zgromadzonych informacji od czerwca 1938 r. sporządzano listy z nazwiskami osób, uznanych za „elementy szczególnie niebezpieczne dla państwowych i politycznych interesów Trzeciej Rzeszy”. Z drugiej strony tworzono „Listę obywateli narodowości niemieckiej” przebywających w Polsce („Volksdeutsche Liste”), aby pozyskać wiedzę na temat ludzi, którzy powinni zostać aresztowani. W dniu 1 maja 1939 r. RSHA SS (Reichssicherheitshauptamt – Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy) posiadał bardzo obszerne zestawienie tzw. „Sonderfahndungsbuch Polen” (Księga osób specjalnie poszukiwanych w Polsce), zawierające około 61 tysięcy nazwisk przedstawicieli inteligencji polskiej, przeznaczonych do bezpośredniej eksterminacji. Natomiast 22 maja 1939 r. utworzono w Urzędzie II Centralną Placówkę II P (Zentralstelle II P), pod kierownictwem dra filozofii, publicyisty, szefa Urzędu II w RSHA, SS, SS-Standartenführer, Franza Alfreda Sixa. Zadaniem Placówki P było koordynowanie przygotowań poszczególnych wydziałów Głównego Urzędu SD do zaplanowanej agresji przeciwko Polsce. Koncentrowano się na „zebraniu w całości wszystkich zagadnień światopoglądowo-politycznych, kulturalnych, propagandowych i ekonomicznych dotyczących Niemczyzny w Polsce”⁶. Dlatego w różnych instytucjach społecznych, państwowych badano wszystkie akta personalne i rzeczowe związane z Polską. Na podstawie zebranych danych Urząd II opracował dokładną kartotekę operacyjną, która obejmowała następujące grupy: 1) kartoteka personalna Niemców w Polsce przewidzianych do służby w EG (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst der SS-EG) i jako personel pomocniczy władz okupacyjnych, 2) kartotekę personalną Polaków w Niemczech przewidzianych do uwięzienia w obozach koncentracyjnych, 3) kartotekę instytucji niemieckich w Polsce, 4) kartotekę instytucji polskich w Niemczech, 5) kartotekę miejscowości, 6) kartotekę rzeczową⁷.

⁴ U. Herbert, *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903–1989*, Bonn 1996, s. 237.

⁵ A. Ramme, *Służba Bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1984, s. 100–101; Por. H. Pierzchała, *op. cit.*, s. 191.

⁶ H. Pierzchała, *op. cit.*, s. 191–193; Por. S. Biernacki, *Wehrmacht a zbrodnie hitlerowskie w Polsce 1939–1945*, „Dzieje Najnowsze” 32/2, 2000, s. 15–16; idem, *Okupant a polski ruch oporu. Władze hitlerowskie w walce z ruchem oporu w dystrykcie warszawskim 1939–1944*, Warszawa 1989.

⁷ A. Ramme, *op. cit.*, s. 111–112.

Ponadto 5 lipca 1939 r. zostały utworzone specjalne Grupy Operacyjne Policji Bezpieczeństwa i Służb Bezpieczeństwa SS-EG, nad którymi nadzór sprawował Reinhard Heydrich, szef policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa⁸. Na miesiąc przed rozpoczęciem II wojny światowej Heinrich Himmler i Reinhard Heydrich przekazali szefom Einsatzgruppen pierwsze instrukcje i dyrektywy dotyczące planowanej akcji. Zadanie tych grup koncentrowało się na „zwalczaniu wszystkich wrogich wobec Rzeszy i Niemców elementów w kraju wroga na zapleczu frontu”⁹.

Wiosną i latem 1939 r. zaostrzyła się sytuacja polityczna w Europie. Dnia 22 sierpnia 1939 r. w Obersalzbergu Hitler – w przemówieniu wygłoszonym do dowódców wojskowych – przedstawił szczegółowe założenia dotyczące planowanej wojny z Polską. Podczas wystąpienia podkreślił, że „Polska zostanie wyludniona i zasiedlona Niemcami [...] cel wojny nie polega na dojsięciu do pewnej linii, lecz na fizycznym zniszczeniu przeciwnika”¹⁰. Do wykonania tego polecenia Niemcy zastosowali różne środki, bo jak mówił ich przywódca, „zwycięzcy nigdy się nie pyta, czy powody jego działania były uzasadnione”¹¹, ponieważ istota działania podlega na osiągnięciu postawionego sobie celu. Następnego dnia, 23 sierpnia 1939 r., między Trzecią Rzeszą a Związkiem Radzieckim został podpisany w Moskwie układ o nieagresji zwany paktem Ribbentrop–Mołotow. W dołączonym do tego dokumentu tajnym protokole dodatkowym ustalono m.in. rozgraniczenie „stref interesów”: linia demarkacyjna przebiegała na terenie państwa polskiego wzdłuż rzek Narew–Wisła–San¹². Tym samym Hitler uzyskał zabezpieczenie na froncie wschodnim w planowanym ataku i wojnie z Polską, zaś Stalin czas na przygotowanie się do ewentualnej konfrontacji z Hitlerem oraz możliwość powiększenia terytorium Związku Radzieckiego.

Po ataku Trzeciej Rzeszy na państwo polskie w dniach od 3 do 16 września 1939 r. na ziemi polskiej wkroczyły grupy operacyjne SS (Einsatzgruppen SS). W dniu 7 września 1939 r. Reinhard Heydrich zalecił, żeby skutecznie unieszkodliwiali oni polskie warstwy przywódcze, do których zaliczano przedstawicieli środowisk kulturalno-oświatowych, a także działaczy politycznych czy członków organizacji społecznych m.in. Polskiego Związku Zachodniego czy Związku Powstańców Śląskich czy Wielkopolskich¹³. Ostatecznie 21 września 1939 r. R. Heydrich przekazał wytyczne dla grup operacyjnych. Zalecił: „czo-

⁸ J. Sziling, *Hitlerowcy wobec inteligencji na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy*, [w:] *Eksterminacja inteligencji Łodzi i okręgu łódzkiego 1939–1940*, red. A. Galiński i M. Budziarek, Łódź 1992, s. 7.

⁹ S. Biernacki, *Wehrmacht a zbrodnie hitlerowskie...*, s. 17.

¹⁰ C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970, T. 1, s. 21.

¹¹ J. Zborowski, S. Poznański, *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939*, Warszawa 1964, s. 49–50.

¹² Z.J. Hirsz, *Państwo polskie po układzie Ribbentrop–Mołotow*, Białystok 1991, s. 13.

¹³ J. Sziling, *op. cit.*, s. 7.

łowe warstwy inteligencji należy zamknąć w obozach koncentracyjnych, niższe – nauczyciele, duchowni, legioniści, powracający z frontu oficerowie i inni – powinni być aresztowani, a następnie deportowani”¹⁴. Tym samym ich zadanie polegało na wymordowaniu wybitnych intelektualistów oraz wszystkich przywódców, którzy zajmowali się pielęgnowaniem i krzewieniem polskiej kultury, a w przyszłości mogliby być inicjatorami ruchu oporu. Powierzone zadania Niemcy prowadzili pod kryptonimem „Tannenberg”¹⁵. Poza tym naród polski zamierzano pozbawić możliwości „regenerowania” warstw przywódczych przez likwidację instytucji kulturalno-oświatowych.

W dniu 12 września 1939 r. odbyła się narada w Jełowa (niem. Jellowa) na Dolnym Śląsku – z udziałem Adolfa Hitlera oraz m.in. Hansa Franka (członek i działacz NSDAP, Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników – Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), Joachima von Ribbentropa (minister spraw zagranicznych), gen. Wilhelma Keitla (szef naczelnego dowództwa armii niemieckiej). Wówczas Führer zarządził rozpoczęcie akcji eksterminacyjnej warstw kierowniczych, tzw. „polityczne oczyszczanie gruntu”¹⁶, na które składało się kilka akcji. Pierwszą z nich była „akcja przeciw inteligencji” (Intelligenzaktion), rozpoczęto ją pod koniec września 1939 r. na terenach wcielonych do Rzeszy. Masowe mordy trwały do stycznia 1940 roku¹⁷. Kolejną była „nadzwyczajna akcja pacyfikacyjna” („akcja AB, Ausserordentliche Befriedungsaktion”), kierowana przez Bruno Streckenbacha, niemieckiego oficera Sztafet Ochronnych Narodowosocjalistycznej Partii Robotniczej – SS, szefa Gestapo w Hamburgu. Do jej realizacji przystąpiono 30 maja 1940 r., a zakończenie zaplanowano na 15 czerwca 1940 roku. Jednakże z powodu wojny, jaką Trzecia Rzesza prowadziła na Zachodzie, akcję AB przedłużono do jesieni 1940 roku¹⁸. Natomiast wyjątkowym wydarzeniem – nie tylko w dziejach nauki polskiej, ale także w całej historii nauki – była „Sonderaktion Krakau”. Akcja skierowana przeciwko nauczycielom akademickim z Uniwersytetu Jagiellońskiego, którą szerzej omówiono w dalszej części artykułu. Poprzez „polityczne

¹⁴ J. Buszko, I. Paczyńska, *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939): dokumenty*, Kraków 1995, s. 17.

¹⁵ A. Ramme, *op. cit.*, s. 120–121; Por. K. Radziwończyk, „Akacja Tannenberg” grup operacyjnych Sipo i SD w Polsce, „Przegląd Zachodni” 5–6, 1966.

¹⁶ D.M. Lewandowska, *Plany likwidacji inteligencji polskiej jako część programu polityki*, [w:] *Straty wojenne Polski w latach 1939–1945*, red. W. Cienkowski, Poznań–Warszawa 1962, s. 68

¹⁷ Szerzej: M. Wardzyńska, *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009; B. Chrzanowski, *Likwidacja elementów przywódczych na Pomorzu Gdańskim w okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Materiały z sesji naukowej (6–7 listopada 1986 r.)*, red. Z. Mańkowski, Warszawa 1992, s. 128–129.

¹⁸ Szerzej: K. Radziwończyk, *Zbrodnie generała Streckenbacha*, Warszawa 1966; *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, 1939–1942, Warszawa 1970; J. Pietrzykowski, *Akacja AB w Częstochowie*, Katowice 1971.

oczyszczanie gruntu” państwo niemieckie dążyło z jednej strony do fizycznego zlikwidowania aktywnej części polskiego społeczeństwa, a z drugiej do zastraszenia całego narodu, aby w przyszłości nie podejmowało jakichkolwiek prób sprzeciwu czy oporu.

Działania Niemiec wobec nauczycieli akademickich UJ

W dniu 6 września 1939 r. znaczna część pracowników instytucji naukowych i szkół wyższych Krakowa oraz studenci opuścili miasto, a następnie udali się na wschód. Zakłady i instytuty naukowe opustoszały. W pracowniach i laboratoriach pozostali nieliczni pracownicy, przeważnie kobiety¹⁹. W tym czasie Niemcy coraz częściej odwiedzali poszczególne wydziały UJ oraz Bibliotekę Jagiellońską. Poza tym Gestapo, około 10 września 1939 r., zrewidowało i zabrało wiele dokumentów z mieszkania mediewisty Romana Grodeckiego przy ul. Łokietka 1 w Krakowie – pod jego nieobecność. Z kolei z mieszkania historyka wojskowości Józefa Feldmana wyrzucono meble i prywatną bibliotekę. W szorstki sposób został potraktowany również antropolog Kazimierz Stołycho. Natomiast od filologa klasycznego Leona Sternbacha Niemcy początkowo zażądali cennych dywanów, a następnie wyrzucili go z prywatnego mieszkania. Trzeba również wspomnieć, że 19 września z Polskiej Akademii Umiejętności Gestapo zabrało 4 walizki dokumentów dotyczących Instytutu Śląskiego²⁰.

W drugiej połowie września 1939 r. do Krakowa powrócili pracownicy naukowcy i administracyjni Uniwersytetu oraz młodzież akademicka. Coraz więcej studentów było zainteresowanych podjęciem czy też kontynuacją studiów. Początkowo rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego Tadeusz Lehr-Splawiński mówił: „Siedzimy cicho”²¹. Jednak 3 października na posiedzeniu Senatu UJ zapadła decyzja dotycząca rozpoczęcia roku akademickiego 1939/1940 na UJ, na którą wpływ miało kilka czynników. Po pierwsze niemiecki generał Walter von Brauchitsch w wydanej 11 września 1939 r. odezwie zapewniał „poszanowanie norm prawa międzynarodowego oraz wzywał ludność do wykonywania normalnych zajęć”²². Poza tym rektor UJ usłyszał ze strony Ericha Schumanna (profesor fizyki na Uniwersytecie w Berlinie, dyrektor II Instytutu Fizyki

¹⁹ Andrzej Chwalba, *Okupowany Kraków (rozmowa), Rozmowa przeprowadzona przez Ritę Pagacz-Moczarską dla Alma Mater*, <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/64/01/02.html> [dostęp: 8.04.2016].

²⁰ J. Michalski, *Relacje pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego o ich losach osobistych i dziejach uczeni w czasie drugiej wojny światowej*, Kraków 2005, s. 540.

²¹ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939–1945 oraz za rok akademicki 1945*, Kraków 1946, s. 7–8.

²² J. Zborowski, S. Poznański, *op. cit.*, s. 55.

Teoretycznej, radca ministerialny, szef Oddziału Badawczego w Ministerstwie Wojny) oraz Heinricha Otto Menzela (profesor chemii na Technische Hochschule w Dreźnie) informację, że decyzja dotycząca otwarcia Uniwersytetu jest zupełnie naturalna. Uczeń niemiecki w towarzystwie kwestora UJ Henryka Matusa zwiedzali zakłady uniwersyteckie. Szczególnie interesowały ich pracownie fizyczne i chemiczne, ze względu na prowadzoną w tym zakresie pracę naukowo-badawczą²³.

Poza tym rektor w nawiązanych kontaktach z burmistrzem Krakowa dr Ernestem Zörnerem oraz z przedstawicielami niemieckich władz wojskowych nie spotkał się ze sprzeciwem wobec planów władz uczelni związanych z rozpoczęciem zajęć akademickich. Dodatkowo komendant wojskowy Krakowa gen. major Eugen von Höbert złożył wizytę rektorowi Tadeuszowi Lehowi-Splawińskiemu. W trakcie rozmowy uzyskał on zapewnienie o niezajmowaniu budynków uniwersytetu na kwatery dla wojska, a z tych zajętych miało zostać usunięte wojsko²⁴. Okazywana życzliwość wobec uniwersytetu była tylko pozornym zabiegiem, mającym na celu odwrócenie uwagi inteligencji od rzeczywistych planów Trzeciej Rzeszy.

Mimo trwającej wojny na terenie państwa polskiego podczas kolejnego posiedzenia Senat Akademicki UJ w dniu 19 października 1939 r. podjął decyzję w zakresie organizacji roku akademickiego 1939/1940. Ustalono, że termin zapisów studentów na zajęcia rozpocznie się 23 października i potrwa do 4 listopada. Nabożeństwo inauguracyjne rok akademicki zaplanowano na 4 listopada w kolegiacie św. Anny, a rozpoczęcie wykładów miało nastąpić 6 listopada 1939 roku. Jednak ze względu na możliwe represje ze strony władz niemieckich, związane ze zbliżającymi się obchodami rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości, 31 października Senat Akademicki przesunął termin inauguracji roku na 13 listopada²⁵.

Minister Rzeszy do spraw Nauki, Wychowania i Oświaty Ludowej Bernhard Rust, kiedy otrzymał wiadomość o planach związanych z rozpoczęciem w dniu 6 listopada 1939 r. wykładów na Uniwersytecie Jagiellońskim, wysłał 31 października do Hansa Franka prośbę o uniemożliwienie za wszelką cenę rozpoczęcia zajęć na uczelni, ponieważ niezgodna była ona z przyjętą polityką niszczenia polskiej inteligencji²⁶. Generalny Gubernator jeszcze tego samego dnia wydał rozporządzenie następującej treści: „Polakom należy pozostawić tylko takie możliwości kształcenia się, które okażą im beznadziejność ich położenia narodowego. Dlatego mogą wchodzić w rachubę tylko złe filmy lub takie,

²³ J. Gwiazdomorski, *Wspomnienia z pobytu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*, Kraków 1945, s. 11–12.

²⁴ J. Zborowski, S. Poznański, *op. cit.*, s. 55–57.

²⁵ S. Gawęda, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej*, Kraków 1986, s. 37–38.

²⁶ *Ibidem*, s. 44.

które stawiają przed oczami wielkość i siłę Rzeszy Niemieckiej”²⁷. Decyzja dotycząca inauguracji roku akademickiego 1939/1940 na Uniwersytecie Jagiellońskim nie została zaakceptowana przez państwo niemieckie.

Kiedy Senat Akademicki UJ ustalił termin rozpoczęcia wykładów, rektor 3 listopada 1939 r. otrzymał pisemne zaproszenie na rozmowę w sprawach uniwersyteckich z komendy policji bezpieczeństwa (Siecherheitspolizei, Einsatzkommando), które było podpisane nazwiskiem Müller (prawnik, komendant policji bezpieczeństwa i służb bezpieczeństwa w dystrykcie krakowskim). W trakcie rozmowy Bruno Müller poprosił rektora Tadeusza Lehra-Spławińskiego o przedstawienie organizacji roku akademickiego na Uniwersytecie. Następnie polecił Rektorowi, aby zorganizował w głównym budynku UJ, czyli Collegium Novum, w dniu 6 listopada (proponowany wcześniej przez Senat Akademicki dzień rozpoczęcia wykładów) o godz. 12.00 zebranie pracowników naukowych, gdyż chciałby wygłosić odczyt na temat: „Stosunek III Rzeszy i narodowego socjalizmu do zagadnień nauki i polskiego szkolnictwa wyższego”. Nie przewidując podstępów, rektor zobowiązał się do przygotowania takiego spotkania. Wiadomość ta wywołała niepokój i wahania wśród uczonych, ale ostatecznie zdecydowali się uczestniczyć w tym odczycie – z jednej strony z ciekawości, a z drugiej z obawy, by nie zastosowano represji wobec samego rektora czy też pracowników całego Uniwersytetu²⁸.

W poniedziałek, 6 listopada 1939 r. tuż przed godziną 12 zebrał się kordon policji wokół budynków uniwersyteckich. B. Müller przyszedł na spotkanie punktualnie. Wraz z nim do gmachu Uniwersytetu przybyła policja z bronią przygotowaną do strzału. Zaraz po wejściu do sali wypełnionej pracownikami naukowymi komendant nie zdjawszy czapki zaczął przemawiać:

Moi panowie, zwołałem was tutaj, aby wam powiedzieć, że uniwersytet krakowski był zawsze ogniskiem antyniemieckich nastrojów, w tym duchu niezycliwym wychowywał młodzież [...]. Uniwersytet tutejszy rozpoczął rok akademicki nie uzyskawszy uprzednio pozwolenia władz niemieckich. Jest to zła wola. Ponadto jest powszechnie wiadome, że wykładowcy byli zawsze wrogo nastawieni wobec nauki niemieckiej. Z tego powodu zebrani, z wyjątkiem trzech obecnych kobiet, będą przewiezieni do obozu internowanych. Jakakolwiek dyskusja, a nawet jakakolwiek wypowiedź na ten temat jest wykluczona. Kto stawi opór przy wykonaniu mego rozkazu, będzie zastrzelony²⁹.

²⁷ S. Piotrowski, *Dziennik Hansa Franka*, Warszawa 1956, s. 396.

²⁸ *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939–1945...*, s. 7–10; J. Buszko, I. Paczyńska, *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939): dokumenty*, Kraków 1995, s. 16.

²⁹ J. Zborowski, S. Poznański, *op. cit.*, s. 58–62; Por. J. Adamska, *Bruno Müller – wykonawca „Sonderaktion Krakau”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 84, 1987.

Następnie wskazał drzwi prowadzące na korytarz i powiedział: „Panie rektorze, proszę przodem”³⁰.

W czasie akcji „Sonderaktion Krakau” aresztowano ogółem 183 osoby, z tego 155 z Uniwersytetu Jagiellońskiego, 17 z Akademii Górniczej oraz 11 osób spoza tych uczelni, którzy z ciekawości przybyli na odczyt lub przypadkiem znajdowali się w Collegium Novum³¹. Rektor Tadeusz Lehr-Spławiński, wspominając dzień 6 listopada podczas uroczystości związanych z otwarciem roku akademickiego w marcu 1945 r., stwierdził: „Wszyscyśmy szli na to zebranie z niechęcią, ale i z ciekawością, jakie poglądy wyłuszczy nam przedstawiciel władz hitlerowskich w tak żywotnych dla nas zagadnieniach nauki i życia akademickiego; nikt z nas nie przypuszczał, że w zaproszeniu tym krył się piekielny podstęp, mający otworzyć drogę do zniszczenia Uniwersytetu”³². Natomiast profesor hydrobiologii Karol Starmach, również aresztowany 6 listopada 1939 roku, zaznaczył, że „wielu z nas nie spodziewało się takiej brutalności ze strony Niemców [...]. Wielu miało kontakty z uczonymi niemieckimi, wielu uważało Niemców za naród cywilizowany”³³. Należy podkreślić, że dla Trzeciej Rzeszy aresztowanie krakowskich nauczycieli akademickich było etapem niszczenia narodu polskiego, w szczególności degradacji osób zajmujących się krzewieniem polskiej nauki i kultury.

Akcja „Sonderaktion Krakau” była wyjątkowym wydarzeniem w dziejach całej historii nauki. Instytucja nauki polskiej o najstarszych tradycjach, pełniąca przez tyle stuleci swą misję, została zrujnowana jednego dnia – 6 listopada 1939 roku. Historyk Czesław Madajczyk sformułował trzy hipotezy dotyczące tego wydarzenia. Dostrzegł w tej akcji okazję do przygotowania „gruntu” z powodu zaplanowanego na 7 listopada przybycia generalnego gubernatora Hansa Franka do Krakowa oraz chęć zlikwidowania żywego świadectwa kultury polskiej. Ponadto uważał, że może to być początek „akcji o znacznie szerszym zasięgu, aby wyniszczyć polskie warstwy przywódcze”³⁴. Z kolei

³⁰ *Ibidem*.

³¹ S. Gawęda, *op. cit.*, s. 42.

Andrzej Chwalba (*Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 166) oraz Józef Buszko i Irena Paczyńska (*Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939): dokumenty*, Kraków 1995, s. 16) podają, że w dniu 6 listopada 1939 roku aresztowano 183 osoby, z tego 155 z Uniwersytetu Jagiellońskiego, 22 z Akademii Górniczej, a 3 z Akademii Handlowej. Władysław Konopczyński we wspomnieniach (*Pod trupią główką: Sonderaktion Krakau*, Warszawa 1982, s. 13) zamieścił szczegółowe dane dotyczące aresztowanych pracowników naukowych w murach Collegium Novum: 18 rektorów aktualnych i byłych, 50 dziekanów i prodziekanów aktualnych i byłych, 75 profesorów honorowych, zwyczajnych i nadzwyczajnych (razem z rektorami i dziekanami), 27 docentów, 26 asystentów oraz 8 lektorów.

³² J. Buszko, I. Paczyńska, *op. cit.*, s. 16.

³³ J. Chrobaczyński, *Tajna szkoła w okupowanym Krakowie (1939–1945)*, Kraków 2000, s. 205.

³⁴ C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy...*, s. 103.

historyk socjologii Piotr Hübner dowodził, że „podstawą «Sonderaktion Krakau» była nie tylko polskość Uniwersytetu, ale i – w warstwie psychologicznej – konflikt totalitarnej ideologii oraz wolnomyślicielstwa; w pełni obcej władzy państwowej oraz autonomicznej instytucji nauki”³⁵.

Profesorowie w oczekiwaniu na „czas wolności”

Aresztowani 6 listopada 1939 r. pracownicy naukowcy początkowo przebywali w krakowskich więzieniach. Cały czas mieli nadzieję, że gestapo chciało tylko uniemożliwić im udział w obchodach związanych z odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Dlatego wierzyli, że po 11 listopada wszyscy zostaną uwolnieni. Jednak po początkowym przetrzymywaniu uczonych w więzieniu w Krakowie w kolejnych dniach przewieziono ich do więzienia we Wrocławiu. Następnie 28 listopada 1939 r. 169 nauczycieli akademickich (14 zwolniono w początkowym etapie prowadzonej akcji protestacyjnej) zostało wywiezionych do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen pod Berlinem³⁶. Jeden z aresztowanych profesorów Kazimierz Stołyhwo w następujących słowach wspominał ówczesne obawy. Uznał

[...] że jest to początek planowanej akcji, mającej na celu zniszczenie kultury polskiej, a może nawet i całego narodu polskiego. Spodziewałem się wówczas zastosowania ciężkich represji do nas i przypuszczałem, że zostaniemy wywiezieni do jakiego obozu jeńców wojennych, ... w razie zwycięstwa Niemiec zostaniemy wydalenii z kraju jako jednostki niepożądane. Zdawałem sobie sprawę, że prawdopodobnie wielu z nas czeka śmierć z powodu rozmaitych represji i warunków więziennych³⁷.

Wiadomość o aresztowaniu polskich pracowników naukowych natychmiast opublikowano na łamach polskiej prasy emigracyjnej, a także ukazała się ona w europejskich dziennikach m.in. w Anglii, Francji czy Szwajcarii. Uwięzienie polskich uczonych spowodowało, że wiele osób z różnych państw świata, m.in. Stanów Zjednoczonych, Szwecji, Szwajcarii, Hiszpanii, Jugosławii, nawet współpracujących z Niemcami, Węgier, Austrii i Włoch, zaangażowało się w akcję protestacyjną, mającą na celu uwolnienia krakowskich uczonych. Nie ma wątpliwości, że jednym z pierwszych państw, które podjęły natychmiastowe działania w tym zakresie, były Węgry, głównie na skutek interwencji konsula węgierskiego

³⁵ P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953: geneza systemu*, Wrocław 1992, t. 1, s. 51.

³⁶ Z. Starachowicz, *Sonderaktion Krakau. Wspomnienia z akcji przeciwko profesorom akademickim w Krakowie (6–10 listopada 1939)*, wstęp i oprac. K. Starachowicz, F. Wasyl, Gdańsk 2012, s. 7–8.

³⁷ K. Stołyhwo, *W niewoli u NSDAP: zestawienie biograficzne w okresie od 1.IX.1939–18.I.1945*, Kraków 1946, s. 8.

Mikołaja Schabły. Z kolei przywódca włoski Benito Mussolini stwierdził, że „Niemcy są maniakami terroru i polityki twardej ręki”³⁸. W sprawie uwolnienia profesorów interweniowały rodziny więzionych i władze uniwersyteckie. Zaangażowały się również koła watykańskie oraz uczeni niemieccy, podkreślając, jak wielką stratę poniosła nauka z powodu „Sonderaktion Krakau”.

Rząd niemiecki, licząc się wówczas z opinią międzynarodową, bo lękał się, że doprowadzi to ugody z Anglią i Francją, podjął decyzję o uwolnieniu znacznej części nauczycieli akademickich z UJ. W pierwszej kolejności zwalniani byli uczeni, którzy mieli ukończone 40 lat. W dniu 8 lutego 1940 r. obóz Sachsenhausen opuściło 101 wynędzniałych więźniów. Przed wyjściem na wolność musieli złożyć oświadczenie, że nie będą wykonywać swojego zawodu. Kiedy wysiedli z pociągu na krakowskim dworcu, ich widok wzbudzał przerażenie wśród oczekujących. Niektórych nie rozpoznały ich własne rodziny. Wszyscy wymagali natychmiastowej opieki lekarskiej. Mimo poczynionych wysiłków i tak nie udało się uratować wszystkich profesorów³⁹. Po zwolnieniu 101 uczonych w Sachsenhausen przebywało jeszcze 12 starszych uczonych, a 43 młodszych przewieziono do obozu koncentracyjnego w Dachau. Natomiast nie ocalili naukowcy pochodzenia żydowskiego Wiktor Ormicki (Mauthausen-Gusen, zm. 17 IX 1941) oraz Joachim Metallmann (Buchenwald, zm. 21 VIII 1942)⁴⁰. Kwestia zwolnienia z obozu koncentracyjnego naukowców poniżej 40 roku życia budziła wiele zastrzeżeń ze strony niemieckich organów bezpieczeństwa. Obawiali się, że ta grupa nauczycieli akademickich może czynnie zaangażować się w ruch oporu.

Mimo powrotu do Krakowa znacznej części pracowników naukowych rodziny uwięzionych, władze uniwersyteckie, a także polscy ambasadorzy nadal podejmowali starania w celu uwolnienia osób pozostałych w Sachsenhausen, jak i tych przewiezionych do Dachau. Generalny Gubernator Hans Frank na posiedzeniu policji w Krakowie 30 maja 1940 r. stwierdził:

Nie da się opisać, ileśmy mieli zawracania głowy z krakowskimi profesorami. Gdybyśmy sprawę tę załatwili na miejscu, miałaby ona całkiem inny przebieg. Proszę więc panów usilnie, by nie kierowali już Panowie nikogo więcej do obozów koncentracyjnych w Rzeszy, lecz podejmować likwidację na miejscu [...] nadal będziemy stali na stanowisku zdecydowanie antypolskim⁴¹.

Jednak po 15 stycznia 1941 r. większość krakowskich uczonych, zarówno z obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, jak i w Dachau, powróciła do

³⁸ J. Buszko, I. Paczyńska, *op. cit.*, s. 540; J. Buszko, *Akcja solidarnościowa na rzecz profesorów krakowskich, aresztowanych w ramach tzw. Sonderaktion*, „Roczniki Historyczne” 16, 1947, s. 442.

³⁹ L. Hajdukiewicz, *Wyrok na Uniwersytet Jagielloński*, Kraków 1989, s. 16.

⁴⁰ J. Zborowski, S. Poznański, *op. cit.*, s. 102; Por. Z. Starachowicz, *op. cit.*, s. 8.

⁴¹ *Okupacja i ruch oporu...*, s. 218.

swoich domów, z wyjątkiem historyka Kazimierza Piwarskiego⁴². Opuścił on obóz dopiero 7 października 1941 r. jako ostatnia żyjąca ofiara „Sonderaktion Krakau”. Niemcy uznali go za osobę szczególnie wrogą wobec ich narodu ze względu na opublikowaną w 1938 r. pracę *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*. Jak podają Andrzej Bolewski i Henryk Pierzchała, z ogólnej liczby aresztowanych w ramach „Sonderaktion Krakau” udało się uratować 163 osoby⁴³.

Proces niszczenia mienia uniwersyteckiego

W polityce prowadzonej przez Trzecią Rzeszę wobec państwa polskiego pozostał jeszcze drugi etap w procesie wyniszczenia polskiej inteligencji, czyli niszczenie zakładów i instytutów naukowych, warsztatów i dóbr kulturalnych. Likwidacja szkolnictwa wyższego była ciosem wymierzonym nie tylko w młodzież studiującą, ale przede wszystkim w nauczycieli akademickich, którzy w zaistniałej sytuacji musieli ograniczyć bądź całkowicie zaprzestać prowadzenia działalności naukowo-dydaktycznej, zwłaszcza jeśli wymagała ona pracy w laboratoriach czy innych zakładach uniwersyteckich.

Inicjatywa przeszukania polskich zasobów kulturalnych i naukowych pojawia się we wrześniu 1939 r. w Stowarzyszeniu Badawczo-Oświatowym „Dziedzictwo Przodków” (Forschung- Und Lehrgemeinschaft „Das Ahnenerbe”), które utworzono w 1937 roku. Funkcję prezesa stowarzyszenia piastował H. Himmler, a we władzach zasiadali również profesorowie: Karl Brandt, Heinrich Harmjan, Wolfram Sievers i Walter Wüst. Zgodnie z rozporządzeniem Hermanna Göringa wydanym 19 października 1939 r. H. Harmjan został mianowany generalnym powiernikiem do zabezpieczania niemieckich dóbr kultury na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy. Natomiast na terenie GG powołano samodzielny urząd powierniczy (Treuhandstelle für das Generalgouvernement), którego zadaniem było przeprowadzenie akcji, mającej na celu konfiskowanie wyposażenia zakładów krakowskiej uczelni⁴⁴. Instytucja ta istniała do 30 kwietnia 1941 r., a następnie w jej miejsce powołano Kuratorium Szkół Wyższych o takich samych celach, jakie przyświecały urzędowi powierniczemu⁴⁵.

Poza tym grabieżą mienia Uniwersytetu Jagiellońskiego zajmowała się specjalnie powołana przez H. Himmlera 23 września 1939 roku grupa tzw. Komando Paulsen, działająca w strukturach Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy.

⁴² Szerzej: J.A. Gierowski, *Kazimierz Piwarski*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, 1981, t. 26, z. 108, s. 594–595.

⁴³ A. Bolewski, H. Pierzchała, *Losy pracowników nauki w latach 1939–1945: straty osobowe*, Wrocław 1989, s. 350.

⁴⁴ P. Majewski, *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939–1945*, Warszawa 2005, s. 182–183.

⁴⁵ P. Hübner, *op. cit.*, s. 52.

Zarządzał nią Peter Paulsen, profesor prehistorii na Uniwersytecie Berlińskim, SS-Untersturmführer⁴⁶.

Pierwsze tygodnie po sławnym „odczycie” B. Müllera to najgorszy okres grabieży i zniszczeń majątku krakowskiego uniwersytetu, m.in. mebli, aktów wydziałowych, aparatur, przyrządów naukowych, bibliotek i archiwów. Przykładowo w listopadzie 1939 r. gmach Collegium Novum UJ został zajęty przez urzędy administracyjne GG. Archiwum uniwersytecie, jak i dokumenty poszczególnych wydziałów uczelni przeniesiono do magazynów Archiwum Państwowego. Ponadto od września 1939 r. w budynkach Wydziału Prawa UJ stacjonował Wehrmacht. Wyposażenie uniwersyteckie najczęściej trafiało do różnych urzędów niemieckich, a czasami również przejmowały je poszczególne osoby. Z kolei Biblioteka Jagiellońska została zamknięta 6 listopada 1939 roku. Natomiast w kwietniu 1940 r. budynek ten przejął Wilhelm Coblitz, starszy radca rządu GG, dyrektor Niemieckiego Instytutu Badań Pracy Wschodniej (Institut für Deutsche Ostarbeit). W tej sytuacji usunięto z gmachu biblioteki książki, czasopisma i akta. Jednak w maju zdecydowano o zgromadzeniu w tym miejscu całego księgozbioru biblioteki oraz innych dzieł sztuki ze zbiorów publicznych i prywatnych, które zamierzano wywieźć do Trzeciej Rzeszy. W dniu 4 kwietnia 1941 r. H. Frank dokonał uroczystego otwarcia Biblioteki Jagiellońskiej jako niemieckiej Biblioteki Państwowej w Krakowie (Staatsbibliothek Krakau). Jej dyrektorem, a zarazem szefem Głównego Zarządu Bibliotek GG został Gustaw Abb, natomiast służba biblioteczna pozostała polska⁴⁷.

Z kolei zgodnie z rozporządzeniem generalnego gubernatora Hansa Franka z dnia 19 kwietnia 1940 r. w Krakowie powstał Niemiecki Instytut Badań Wschodnioeuropejskich (Institut für Deutsche Ostarbeit). Jego prezydentem został H. Frank. Celem tej placówki było wzmocnienie niemieckiej polityki wykorzenia polskiej kultury i sztuki. Przewodniczącym Instytutu został Generalny Gubernator, który mianował dyrektora ds. administracyjnych, dyrektora ds. naukowych, zwyczajnych i honorowych członków, a także uczonych współpracowników. Placówka obejmowała kilka działów: Prehistoria, Historia, Historia Sztuki, Ekonomia, Prawo, Studium Ras i Narodowości, Geografia, Rolnictwo, Leśnictwo i Drewnoznawstwo, Ogrodnictwo. Na jego siedzibę wybrano budynek Collegium Maius, a dyrekcja znajdowała się w Collegium Nowodworskiego (dawniej Biblioteka Jagiellońska, przy ul. św. Anny), natomiast biura w Collegium Physicum. Obowiązki dyrektora Instytutu, a zarazem redaktora naczelnego wydawanego kwartalnika „Die Burg” pełnił Wilhelm Coblitz. Na łamach wspomnianego czasopisma w pierwszym numerze H. Frank podkreślił, że Instytut „to miejsce badań naukowych i kulturalnych musi dostarczyć broni do trudnej, ale oświeconej wspianiałymi historycznymi perspektywami walki,

⁴⁶ *Ibidem*, s. 183.

⁴⁷ A. Chwalba, *op. cit.*, s. 171–172; Por. P. Majewski, *op. cit.*, s. 155.

którą Niemcy toczą po wschodniej stronie Wisły⁴⁸. Wzywał on do aktywnego uczestnictwa w ramach działalności tej placówki wszystkich urzędników i pracowników Generalnej Guberni. Chciał, aby Instytut zastąpił Uniwersytet Jagielloński i stał się załącznikiem niemieckiej uczelni na polskich terenach⁴⁹.

Instytut rozszerzał działalność i do 1942 r. miał już dwie filie – w Warszawie i we Lwowie. W ramach jego funkcjonowania organizowano wiele wystaw, których celem było umacnianie niemieczyny na Wschodzie. Instytucja ta także prowadziła szkolenia dla niemieckiego personelu administracyjnego w Generalnym Gubernatorstwie, aby skutecznie niszczyć kulturę i sztukę polską. W związku z pogarszającą się sytuacją militarną Niemiec w sierpniu 1944 r. wszystkie urządzenia i materiały Instytutu ewakuowano z Krakowa do Bawarii i Górnego Palatynatu⁵⁰.

Należy także wspomnieć, że w czasie okupacji Hans Frank powziął również pomysł utworzenia niemieckiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Krakowie⁵¹. Plan ten przedstawił na posiedzeniu swego „rządu” w dniu 23 lipca 1941 roku. W jego opinii uniwersytet miał nawiązywać do „niemieckiej części tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego”. W ramach funkcjonowania tej uczelni zamierzano utworzyć trzy wielkie fakultety: humanistyczny, biologiczny (w tym trzy sekcje: roślin, ludzi i zwierząt) oraz matematyczno-fizyczno-techniczny. Do tego zamiaru H. Frank musiał przekonać najwyższych dygnitarzy hitlerowskich, a zwłaszcza Hitlera, od którego zależała ostateczna decyzja. Mimo usilnych zabiegów generalny gubernator nie uzyskał zezwolenia na otwarcie uniwersytetu w Krakowie, a wszelka dyskusja na ten temat została wstrzymana aż do czasu zakończenia wojny⁵². Niewątpliwie główną przeszkodą w realizacji planów Generalnego Gubernatora stanowił wybuch wojny ze Związkiem Radzieckim i niespodziewany, niekorzystny rozwój działań wojskowych na froncie oraz utrata pewności w zwycięstwo.

Uwagi końcowe

Podsumowując, należy stwierdzić, że Trzecia Rzesza zamierzała doprowadzić stopniowo do całkowitego wynarodowienia narodu polskiego przez wyniszczenie warstwy inteligencji, a przede wszystkim nauczycieli. Od lat 30. XX wieku Niemcy gromadzili informacje na temat państwa polskiego, a w szczególności warstw przywódczych, które następnie wykorzystali podczas planowania działań

⁴⁸ S. Estreicher, *Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944: wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży*, Kraków 2003, s. 152.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ S. Gawęda, *op. cit.*, s. 102–104.

⁵¹ P. Hübner, *op. cit.*, s. 52.

⁵² S. Gawęda, s. 87–94.

zbrojnych przeciwko państwu polskiemu. Byli oni przekonani, że pozbawienie społeczeństwa polskiego przywódców spowoduje, że staną się oni ludźmi uległymi, biernymi, niezdolnymi do walki i przeciwstawiania się prowadzonej przez nich polityce. W hitlerowskich planach eksterminacji ludności polskiej zasadnicze miejsce zajmowała likwidacja szkolnictwa polskiego, będącego ostoją nauki i kultury całego narodu. Dlatego na całym okupowanym przez Niemców obszarze Polski zamknięto szkolnictwo wyższe, a majątek tych instytucji został przekazany pod nadzór specjalnych kuratorów. Szczególne represje spotkały społeczność akademicką z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Proces zniszczenia tej uczelni składał się z dwóch równoległe prowadzonych przez okupanta niemieckiego działań. Z jednej strony nastąpiło rozbicie środowiska pracowników naukowych przez osadzenie ich w obozach koncentracyjnych Sachsenhausen oraz Dachau w ramach „Sonderaktion Krakau”, a z drugiej władze hitlerowskie przystąpiły do niszczenia zakładów/pracowni naukowych krakowskiej uczelni. W ten sposób pracownikom naukowym uniemożliwiano prowadzenie własnych projektów badawczych, a młodzież pozbawiano możliwości kształcenia.

Bibliografia

- Adamska J., *Bruno Müller – wykonawca „Sonderaktion Krakau”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 84, 1987.
- Biernacki S., *Okupant a polski ruch oporu. Władze hitlerowskie w walce z ruchem oporu w dystrykcie warszawskim 1939–1944*, Warszawa 1989.
- Biernacki S., *Wehrmacht a zbrodnie hitlerowskie w Polsce 1939–1945*, „Dzieje Najnowsze” 32/2, 2000.
- Bolewski A., Pierzchała H., *Losy pracowników nauki w latach 1939–1945: straty osobowe*, Wrocław 1989.
- Böhler J., *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce*, Kraków 2009.
- Buszko J., *Akcja solidarnościowa na rzecz profesorów krakowskich, aresztowanych w ramach tzw. Sonderaktion*, „Roczniki Historyczne” 16, 1947.
- Buszko J., Paczyńska I., *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939): dokumenty*, Kraków 1995.
- Chrobaczyński J., *Tajna szkoła w okupowanym Krakowie (1939–1945)*, Kraków 2000.
- Chrzanowski B., *Likwidacja elementów przywódczych na Pomorzu Gdańskim w okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Materiały z sesji naukowej (6–7 listopada 1986 r.)*, red. Z. Mańkowski, Warszawa 1992.
- Chwałba A., *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002.
- Chwałba A., *Okupowany Kraków (rozmowa), Rozmowa przeprowadzona przez Ritę Pagacz-Moczarską dla Alma Mater*, <http://www3.uj.edu.pl/alma/alma/64/01/02.html> [dostęp: 8.04.2016].
- Eckert M., *Historia polityczna Polski lat 1918–1939*, Warszawa 1990.
- Estreicher S., *Straty kultury polskiej pod okupacją niemiecką 1939–1944: wraz z oryginalnymi dokumentami grabieży*, Kraków 2003.

- Gawęda S., *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej*, Kraków 1986.
- Gierowski J.A., Kazimierz Piwarski, [w:] *Polski słownik biograficzny*, 1981, t. 26, z. 108.
- Gwiazdomorski J., *Wspomnienia z pobytu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w niemieckim obozie koncentracyjnym w Sachsenhausen*, Kraków 1945.
- Hajdukiewicz L., *Wyrok na Uniwersytet Jagielloński*, Kraków 1989.
- Herbert U., *Best. Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903–1989*, Bonn 1996.
- Hirsz Z.J., *Państwo polskie po układzie Ribbentrop–Molotow*, Białystok 1991.
- Hitler A., 1992, *Moja walka (Mein Kampf)*, Kraków.
- Hübner P., *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953: geneza systemu*, Wrocław 1992, t. 1.
- Konopczyński W., *Pod trupią główką: Sonderaktion Krakau*, Warszawa 1982.
- Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939–1945 oraz za rok akademicki 1945*, Kraków 1946.
- Lewandowska D.M., *Plany likwidacji inteligencji polskiej jako część programu polityki*, [w:] *Straty wojenne Polski w latach 1939–1945*, red. W. Cienkowski, Poznań–Warszawa 1962.
- Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. 1, 1939–1942, Warszawa 1970.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970, t. 1.
- Majewski P., *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939–1945*, Warszawa 2005.
- Michalski J., *Relacje pracowników Uniwersytetu Jagiellońskiego o ich losach osobistych i dziejach uczeni w czasie drugiej wojny światowej*, Kraków 2005.
- Pierchała H., *Mechanizmy eksterminacji krakowskich uczonych w „Akcji Specjalnej Kraków” – „Sonderaktion Krakau” 1939–1945*, Kraków 2009.
- Pietrzykowski J., *Akcja AB w Częstochowie*, Katowice 1971.
- Piotrowski S., *Dziennik Hansa Franka*, Warszawa 1956.
- Radziwończyk K., „Akcja Tannenberg” grup operacyjnych Sipo i SD w Polsce, „Przegląd Zachodni” 5–6, 1966.
- Radziwończyk K., *Zbrodnie generała Streckenbacha*, Warszawa 1966.
- Ramme A., *Służba Bezpieczeństwa SS*, Warszawa 1984.
- Sziling J., *Hitlerowcy wobec inteligencji na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy*, [w:] *Eksterminacja inteligencji Łodzi i okręgu łódzkiego 1939–1940*, red. A. Galiński i M. Budziarek, Łódź 1992.
- Starachowicz Z., *Sonderaktion Krakau. Wspomnienia z akcji przeciwko profesorom akademickim w Krakowie (6–10 listopada 1939)*, wstęp i oprac. K. Starachowicz, F. Wasyl, Gdańsk 2012.
- Stołyhwo K., *W niewoli u NSDAP: zestawienie biograficzne w okresie od 1.IX.1939–18.I.1945*, Kraków 1946.
- Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce „Intelligenzaktion”*, Warszawa 2009.
- Zborowski J., Poznański S., *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939*, Warszawa 1964.

Dorota Grabowska-Pieńkosz
(Nicolaus Copernicus University, Toruń)

THE POLICY OF THE THIRD REICH
TOWARDS POLISH INTELLECTUALS OF JAGIELLONIAN UNIVERSITY

S u m m a r y

The aim of the article is to present the policy of the Third Reich towards the Polish intellectuals of Jagiellonian University. The paper opens with description of the Nazi vision of 'solving' the Polish issue, especially of the leaders of the nation – teachers and professors in particular. In the subsequent paragraphs, the actions undertaken by the German authorities aimed at the extermination of Polish intellectuals are discussed. A considerably large part of the article is devoted to the so-called “Sonderaktion Krakau”, aimed at the professors of Jagiellonian University. This action, resulting in the arrest of a large group of scholars, provoked reactions from various European governments, which are mentioned as well. The last part of the article contains information about the targeted destruction of Jagiellonian University’s material property as well as the creation of German research institutions aimed at eliminating Polish scholars from didactic and research activities.